

105944

Kamström Dehl:

NRK, P2-akademiet, lørdag 19.3.94

Må historien skrives om?

En av mine lærere ved universitetet, Magne Skodvin, ble en gang spurt om hvordan man i fremtiden vil komme til å se på Tysklands angrep på Norge i 1940. Hva mon vil kommende generasjoner si om denne begivenhet?

Min lærer sa som enhver historiker vil måtte si, at det ikke er mulig å vite hvordan fremtiden vil vurdere bestemte forhold. Det ligger i det ukjente, det kan vi umulig si noe sikkert om. Men så la han til: Det eneste som er helt sikkert, det er at fremtiden vil vurdere slike hendelser annerledes enn vi.

Jeg husker jeg stusset dengang, forbauset over en slik relativisme. Må man virkelig stille opp som en slags historisk lov, at enhver vurderingen av fortiden nødvendigvis vil komme til å endres? At det vi i dag kanskje holder for relativt sikker kunnskap, vel belagt i kildene og trygt fundret i allmenne tenkemåter, helt sikkert vil bli omvurdert, nytolket og kanskje gjort for oss ugjenkjennelige?

Må vi faktisk forestille oss at om hundre år vil nordmenn tenke om 1814, 1905 og 1940 på en helt annen måte enn vi tenker om disse begivenheter i dag?

Jeg fant som sagt dette standpunkt litt vel åpent første gang jeg møtte det. Siden er jeg kommet til at min gamle lærer hadde rett, og at hans syn opplagt må være det riktige.

Ingen - eller nesten ingen - historisk "sannhet" blir stående. Hvis det finnes noen lovmessighet i historien, må det være den at synet på fortiden aldri ligger fast. Det dukker alltid opp en alternativ tolking, en annerledes måte å sette sammen fakta og hendelser på. Det kan være at nytt kildemateriale kommer for en dag og gir grunnlag for en endring i syn. Men det kan like godt være andre forutsetninger som endrer seg, slik at dette med nye kilder mer blir et påskudd enn egentlig en foranledning til ny tolking. Uansett: Det nye synet er til å begynne med et solonummer. Etterhvert faller flere inn. Til sist er det opprinnelig kjetterske syn blitt en alminnelig godtatt forestilling. Fortiden skifter valører, midt foran øynene på oss.

Hvorfor skjer dette?

Dypest sett: fordi samfunnet endrer seg. Forholdet mellom grupper, klasser, generasjoner og kjønn - og for dens saks skyld mellom nasjoner, land, verdensdeler - er undre uopphørlig forandring, som jordskorpens nedre lag skyver og forskyver hverandre et sted der nede under jordens faste overflate. Kunnskap, innsikt, fortolking av fortiden inngår i hvert enkelt del-lags selvforståelse, alltid definert i forhold til de andre. Når alt dette er kommet i glid - som det jo gjør, under de moderne kommunikasjons og samhandlingsformer - da oppstår stadig ny forståelse av fortiden, nye definisjoner og oppfatninger, og altså ny historie.

I et roligere samfunn kan man tenke seg en fastere, mer varig fortidsoppfatning. Ikke hos oss. I vår tid blir historien skrevet om hver dag.

Jeg er etter hvert kommet til at dette ikke bare er en prosess som vil skje uansett. Den bør også påskyndes. Historien blir nok i alle fall skrevet om, smått om senn og i tur og orden. Men vi gjør den en tjeneste ved aktivt å søke nye tolkinge, underkaste fortiden den vilje til omskrivning som jeg i dette innlegget vil kalle *revisjonisme*.

Kun
t.1) sitat,
til publisering
ikke

Revisjon av historien, med nye tolkinger og friske blikk på fortidens hendelser, er etter min mening en helsebringende prosess både for historien og for samfunnsdebatten. Revisjonisme - en systematisk vilje til å søke nye veier - bør derfor oppfattes som en verdifull ting.

Her er en liten begreps-opplæring på sin plass. Revisjonismen som historisk retning er i de senere år ofte kommet til å bety en helt spesiell type historie med et helt bestemt syn på den andre verdenskrig og jødeforfølgelsene dengang: en bortforklarende, stundom rent ut unnskyldende holdning overfor nasjonalsosialismen. "Revisjonsismen" kaller den seg selv, den retning som gjennom sine internasjonale tidsskrifter, private institutter og vel fungerende nettverk sprer den eiendommelige lære at gasskamrene ikke fantes, at de i alle fall ikke var innrettet for mennesker og slett ikke for jøder; at antallet jøder tatt av dage i det tredje rikets konsentrasjonsleire er forsvinnende i forhold til de offisielle tall, og så videre.

Det er etter mitt syn ingen grunn til å la denne utgruppe ta patent på uttrykket revisjonisme, så meget mer som den er lite seriøs, ja egentlig ikke følger historiefaglige mål i det hele tatt, men tøyser fakta etter det formål at de skal passe med en forhåndsoppstilt ideologi - som regel en form for moderne, systematisk antisemittisme. Denne virksomhet hører helt enkelt ikke historien som vitenskap til, men må klassifiseres som en art ideologisk ekstremisme.

En egentlig revisjonist i historiefaglig mening kan selvfølgelig ikke søke verden forklart i forhåndsoppstilte skjemaer. Hvis man én gang for alle har gjort seg opp en mening om hva det er som driver verden fremover - kapitalen, eller jødene, eller hva - da har man naturligvis ingen sans for den åpne revisjonistiske holdning, som går ut på å prøve historiens begivenheter mot det aktuelle faktagrunnlag og det vurderingssett som til enhver tid er naturlig, ut fra tidens alminnelige forutsetninger. Revisjonisme er en *åpen* holdning, innstilt på å slippe verden inn.

La meg ta et åpenbart eksempel.

Kommunismens fall i Russland har åpnet for en brutal omvurdering av landets fortid - men dermed også av *vår* fortid. Det har jo vist seg at de verste pessimister langt på vei har fått rett med hensyn til kommunismen som samfunnssystem. En kommandohøyde-økonomi styrt av et partimonopol og adminstrert av et mer eller mindre hemmelig politi, det brakte ikke samfunnet fram, men førte det tilbake - i levelader, skoloring, folkehelse, velferd og personlig frihet. Spiralen, utviklingen, gikk i Sovjet-staten klart nedover, noe som ble holdt skjult blant annet ved at moralske og selvstendige mennesker som kunne ha sagt fra, systematisk ble fengslet eller utryddet, som Gorbatsjov selv sa det i 1990.

Den alminnelige mening blant radikale og sosialdemokratiske mennesker i Vest, og ikke minst i Norge, har i årevis vært tvert imot. Gjennom store deler av etterkrigstiden har man ment at Sovjetstaten, om enn diktatorisk og politisk ufri, materielt sett skapte fremskritt og bedret folks kår. Hele vår arbeiderbevegelse, og hele den radikale offentlighet, har lagt dette til grunn som en forutsetning i sin samfunnstenkning.

Enkelte episoder av denne tiltro til sovjet-systemet er spesielt tankevekkende. Sommeren 1945 samlet en pen bukett av Norges kulturelle og politiske elite seg til stiftelse av norsk-sovjetisk samband. Man hyldet Stalin. Faktisk, det gjorde man, i de varmeste vedninger. Man talte om de felles mål som de to land delte, i samfunnssyn og idealer. Og fra styret, som blant annet talte general Otto Ruge, ble det brakt ovasjonsaktig hyllest til broderstaten i øst.

Nøkternt vurdert må vi altså si at den andre verdenskrigen, om den ellers førte til seier over nazismens Tyskland, hadde vært med på å gi norsk politikere og kulturpersonligheter et fullstendig fordreid bilde av Sovjetunionen. I dag må vi spørre: hvordan var dette mulig? Hvordan kunne de samfunnsidealene krigen skulle ha fremmet, føre til denne høyst eiendommelige raptus for kommunismen etter 1945? Den omvurderende historiker må fro sin del spørre slik: Hvilken ensretting av informasjon, hvilken sensur og hvilken meningskontroll, var det krigen egentlig hadde ført til? I London, Stockholm, og hjemme i Norge? I den sagnomsuste London Radio eller BBC, sannhetens stemme? Vel - med øst-vest-krisen i 1948 og NATOs stiftelse ble mange deltakere rykket ut av dette bildet. Men om effekten av demokratiens seier 1939-45 må det i dag spørres på en måte vi ikke kunne gjort før - og vi bør etter min mening gjøre det nå, aktivt og pågående, for å belyse fortiden ut fra våre samtids forutsetninger.

Nå vet vi jo at Stalin antakelig var en verre tyrann enn Hitler, kommunismen en mer destruktiv kraft enn nasjonalsosialismen. Den generasjon som opplevde og utkjempet krigen, var derimot overbevist om det motsatte. Dette må føre til nye spørsmål - spesielt om andre verdenskrig, dens verdimønstre og dens mening.

Jeg stilles for eksempel ofte dette spørsmålet om de tidligere nazistene: Hvordan kunne folk tro på en bevegelse som den tyske nasjonalsosialismen i 1930-årene? Hvordan var det mulig å feste tiltro til Hitler, når så mange advarte mot ham dengang, og når han så åpenbart idag fremstår som en i verdensmålestokk ond skikkelse?

Dette spørsmålet kan nå besvares slik: Det var mulig, av nøyaktig samme grunn som folk i sin tid sluttet moralsk opp om Stalin og kommunismen. For det er ikke noe abnormt eller spesielt ved at folk fester tiltro til eller føler sympati for ettpartityrannier, når de bare tror at de virker for det gode. Det har faktisk vært heller vanlig både på venstre og høyre fløy i store deler av dette hundreåret. Og oftest slik at den som mest energisk bekjempet én av tyrannene, slukte den andre med en naivitet som i dag kan synes påfallende i lys av at man tross alt mente å gjennomskue den ene part.

Sovjetstatens fall må altså få store konsekvenser for forståelsen av vår egen fortid, om vi bare lar fortiden konfronteres med nåtiden. Og en slik konfrontasjon bør etter min mening reises, aktivt og systematisk, gjennom viljen til revisjon av overleverte standpunkter.

Hvor galt det kan gå om en konfrontasjon med nåtiden *ikke* slippes til, viser eksemplet fra Frankrike. I mange år, helt opp til 1970-årene faktisk, ble den franske historien fra andre verdenskrig unndratt den type granskning som består i at historikere og journalister stiller dagens spørsmål til fortidens materiale. For eksempel om franske borgeres moralske medansvar for nazismen, om deres administrative delaktighet i jødeutryddelsen, det politiske samarbeid med den tyske okkupasjonsmakt. Slike spørsmål ble knapt reist. Fremstillingene av krigens historie baserte seg i stedet på den alminnelige mening pr.1945 - nemlig at Frankrike var hjemlandet for en stor og heroisk motstandsbevegelse, og at det var den og dens historie det var verd å skrive om.

Resultatet var at store deler av moderne fransk historie ble feid under teppet, og at det ble utenlandske, i første rekke amerikanske forskere, som fant veien til kildene fra krigens tid og skrev de første, meget foruroligende fremstillinger av den franske kollaborasjonen - den meget omfattende samarbeidspolitikken med tyskerne. Disse bøkene ble til

å begynne med ikke utgitt av noen franske forlag, for de franske historikere som var konsulenter for forlagene, fant dem helt uinteressante. For dem var det fortsatt motstandsbevegelsen som var hovedsaken.

Faktisk var det franske filmregissører, ikke historikerne, som hadde mot til å begynne nytolkningen, og vise samarbeidspolitikken og omfanget av den på lerretet, med en nesten sjokkartet reaksjon hos publikum til følge. Var dette sannheten om Frankrike under okkupasjonen? Hvorfor hadde ingen fortalt dem dette før? Det kom til et oppgjør om fortiden der voldsomme, og helt berettigede anklager om fortielser og forvrengninger, ble fremsatt vekslende med indignerte motangrep, hele tiden med aktivering av moralske spørsmål i historien: hva kunne vært gjort? Hva kunne vært unngått av ulykker og fornedrelser dengang? Hvor nødvendig var det å samarbeide med okkupasjonsmakten? I Frankrike er årene 1940-45 på mange måter ennå et åpent sår - takket være etterkrigshistorikernes manglende revisjonisme.

Men fullt så liketil og enkel som det jeg her gir uttrykk for, er saken ikke. For ingen kan systematisk underkaste fortiden nytolking, uten før eller senere å komme på kant med de som selv husker historien annerledes. Og hvem har da rett - historikeren som mener å ha avdekket en upåaktet sammenheng mellom fortidens begivenheter, og ut fra den fremkaster en ny tolking, eller en som selv var til stede og husker hvordan det var?

Både erindringen og rekonstruksjonen har sine begrensinger, naturligvis. Man husker det man ønsker å huske fra fortiden. På den annen side: nesten enhver rekonstruksjon innebærer en forenkling. Kontroversen mellom den som sier: "Men jeg husker det som hendte, for jeg har opplevd det", og den som sier "men jeg har studert kildene, og ser sammenhenger du ikke kunne overskue", vil vel alltid bølge fram og tilbake, og følge historiefaget når det handler om den nære fortid.

Personlig er jeg ofte blitt irettesatt av aktørene fra 2.verdenskrig, som imøtegåelser hva jeg har skrevet. Noen ganger er jeg slått av hvor rett kritikken har, og hvor lett det er å utelate vesentlige ting når man rekonstruerer. Et arbeid jeg har publisert fra Nasjonal Samlings historie ble for eksempel kritisert for en for sterk tendens til vanliggjøring, til normalisering av den politiske strid mellom NS og andre grupper i Norge 1940-45. "Han glemmer jo helt at vi levde under en konstant voldstrussel", fikk jeg høre. Denne kritikken slo meg som slående og riktig. En som ikke selv har vært med, overser ting - ikke fordi man er ukjent med det, bevares, men fordi man ikke lar akkurat denne faktoren spille inn på rett måte i det forhold man skriver om. Politisk strid under krigen var selvfølgelig noe helt annet enn før og etter - fordi den ene part, og etter hvert også begge, kunne støtte sine uttalelser på trusler om voldelige sanksjoner i en grad som selvfølgelig måtte påvirke hele striden. Vi fikk en volds-spiral av ellers uhørt omfang, som ligger som en forutsetning under det hele.

Andre ganger er jeg blitt slått av det mer tidsbetemte i den kritikk som kommer fram. Engang fikk jeg skarp kritikk fordi jeg påsto at den systematiske utryddelse av Europas jøder som tyskerne siktet mot etter årsskiftet 1941-42, den var helt ukjent selv for velinformerte vestlige mennesker, også for nordmenn, under hele krigen. Man viste helt enkelt ikke hva som foregikk. Det var først etter frigjøringen sommeren 1945 at sannheten ble kjent, hevdet jeg.

Dette ble sterkt imøtegått to personer, som på hvert sitt grunnlag dokumenterte at de hadde hatt informasjonen og visste om det hele i alle fall siden 1942 eller 1943. - Ut fra denne lille debatten kunne man trekke den slutning at et var fullt mulig å vite om den jødeutryddelsen som foregikk, og ikke uvanlig at velinformerte visste.

Jeg har siden den gang forsøkt å samle informasjonen om dette ved å spørre nesten alle jeg har kommet nær inn på vedrørende krigen om akkurat dette. Etter dette materialet å dømme er svaret entydig: velinformerte, sentralt plasserte folk, viste ikke hva som foregikk. De to som hadde ment det motsatte, måtte enten ha sluttet bakover fra 1945, eller vært helt enestående enkelttilfeller - det siste var kanskje ikke helt sannsynlig.

Hvorfor har vi likevel ofte det inntrykk at folk stort sett visste hva som foregikk - om ikke i detaljer, så i store trekk?

En Buchenwald-fange fortalte meg at da han kom hjem til Norge sommeren 1945 og fikk vite hva som hadde skjedd i den leir han selv hadde sittet - da ble han så skamfull at han holdt munn om at han ikke hadde visst. "Jeg trodde alle andre hadde kjent til dette, og at det bare var unngått meg. Jeg regnet meg derfor som et dumt unntak". Slike prosesser gjorde seg altså også gjeldende, og sikkert i andre saker også. Hvorfor noen snakker og hvorfor andre lar det være, hører med til det som må avveies når en historiker møter motbør for sine fortolkninger fra aktører som husker annerledes.

Men det er også et spørsmål her om hvor erindringen stammer fra. Hva er kilden for det folk husker, og som nå lever videre som deres erindring?

Her må vi huske at informasjonsgangen under krigen var av en spesiell art. Ikke bare var den mangelfull, i den grad at folk ofte - svært ofte - måtte støtte seg til rykter som den eneste tilgang. Og det er jo det med rykter at deres sannhetsverdi ligger heller svakt an, så mange feilkilder som kommer inn når det gjelder muntlig overlevering fra ledd til ledd. Men selv det som ble gitt som angivelig pålitelig informasjon gjennom BBC eller illegale aviser, og som av mange ble tatt imot som selve sannheten, i alle fall i forhold til de tyske krigskommunikere og den ensrettede norske presse, det ga ofte skjeve fremstillinger, helt enkelt fordi det inngikk i den store allierte krigspropaganda som formålsrettet informasjon.

Det var derfor mange forhold den illegale radiolytter eller den ivrige leser av illegale aviser gikk glipp av informasjon om.

At det for eksempel innenfor Sovjetunionens grenser oppsto en omfattende partisanarmé rettet mot sovjetstyret, en frigjøringsarme mot bolsjevismen som gikk i allianse med de tyske stridskrefter, det var ikke bare ukjent; det var innenfor verdssystemet i den allierte propaganda både uenevnelig og utenkelig. En skikkelse som Andrej Vlasov og hans bevegelse - Stalins Quisling, for å si det slik - er faktisk den dag i dag merkelig lite kjent, og meget sparsomt utforsket. Kanskje general Ruge og hans kolleger i vennskapssambandet med Stalin hadde hatt en litt annen holdning etter 1945 om de hadde forstått noe av dette.

Eller ta den norske regjeringens propaganda fra London mot Nasjonal Samling, et viktig frontavsnitt i regjeringens innsats for å holde stillingen i verdensopinionen. Et ledende motiv i denne propaganda er at Quislings tilhengere i Norge utgjorde et lite fåtall, ja egentlig en helt forsvinnende minoritet, en utgruppe man ville kunne se helt bort fra hvis den altså ikke var blitt tatt i tyskernes tjeneste. Som regel ble det gjort det regnestykke for verden at NS-medlemmene talte bare et par prosent av

befolkningen - og to av hundre, det gir jo nesten ingen svikere i den norske front.

Nå var tallet strengt tatt ikke to eller tre, men seks prosent. Viktigere er imidlertid at hele regnestykket - partimedlemmer i forhold til totalbefolkningen - var egnet til å tilsløre faktum. For regnet som medlemsparti var Nasjonal Samling en betydelig størrelse, på linje med de tradisjonelle regjeringspartier Høyre og Venstre. I denne egenskap har det da også pådratt seg atskillig større interesse i historieforskningen enn man skulle vente ut fra London-regjeringens propaganda under krigen - og, følgelig, større enn mange krigsdeltakeres forståelse skulle tilsi. Ofte får man da også høre at det er noe marginalt og uvedkommende, dette med å forske i NS. Hvorfor ikke heller kartlegge flyslipp eller Milorg-øvelser, de viktige tingene under krigen? Men det kan nok være spørsmål om hva som egentlig er det viktige, i betydning: det representative og typiske, i Norge under okkupasjonen: NS-medlemskap og kollaborasjon, eller motstand.

Kanskje gir tilsløringen i den allierte propaganda også noe bakgrunnen for de hjemvendte myndighetens overraskelse, da de tok fatt på rettsoppgjøret etter 1945. Det viste seg jo at med de strenge lovbestemmelser man hadde laget i eksil, ble antallet landssviksaker mange ganger høyere enn forutsatt. Ut fra dagens forhold - med vår opptatthet av politisk frihet og menneskerettigheter som universelle verdier - er det naturlig å spørre om ikke antallet straffedømte grep så dypt i vårt samfunn at det nærmet seg politisk forfølgelse, altså straffeforfølgelse av et uønsket politisk standpunkt, mer enn det var en rimelig dom for strafferettslig medvirkning i partiledelsens handlinger. Landssvikoppgjøret venter i det hele tatt på en revisjon - det vil si: på at noen går kritisk igjennom det med dagens rettslige idealer for øyet, og vurderer elementene av hat og hevn - som selvfølgelig også var tilstede - mot de almenne normer det presumptivt skulle håndheve. En revisjonistisk holdning vil forøvrig kunne finne støtte i samtidens debatt om oppgjøret, som var langt mer kritisk enn den ettertidige, relativt énsidig selvrosende, oppsummering har vært det.

Å reise tidens idealer, dens forutsetninger og idéer, som speil for fortidens hendelser; å gjøre tydelig at den tolking som tilstrebes er den som legger endrede forhold, nytt materiale og nye tankemønstre til grunn - det er å holde historien levende, i motsetning til å la den flyte inn i vanetankenens bakevje av selvforsvar.

Historien vil bli skrevet om, uansett. Det vil gi det beste resultat om vi begynner med det samme.